

Tarnai Andor

VERSEGHY MARSEILLAISE-FORDÍTÁSAI

Benda Kálmán a magyar jakobinusok iratainak mintaszerűen sajtó alá rendezett három kötetében igen sok új, nagyértékű irodalomtörténeti anyagot tárt fel. A kiadvány egyik kimagasló érdeme, hogy a felszínre került adatok alapján a *Marseillaise* magyar fordítójának minden kétséget kizáróan Verseghy Ferencet tarthatjuk. E gazdagon dokumentálható megállapítással félszázados korszak zárul le a forradalmi dalra vonatkozó ismeretek hazai történetében, amelyet Verseghy szerepének hiányos ismerete miatt a „biztosra vett feltételezés” idejének nevezhetünk. A történész Benda Kálmán a perben felmerült *Marseillaise*-fordítások irodalomtörténeti szempontú feldolgozását nem végezhette el, de előkészítette azt: mintaszerűen csoportosította a rájuk vonatkozó adatokat, közölte a periratok között talált latin, német és szlovák nyelvű fordításokat, és minthogy a magyar költőtől sajátkezű kézíratra nem akadt, az előkerült másolatokból állapított meg egy minden korábbinál kétségtelenül helyesebb szöveget.¹ Az alábbiakban a kritikai vizsgálatra készen nyújtott szövegek és adatok alapján irodalomtörténetész-szemmel nézzük Verseghy fordítását. A magyar szöveg mellett foglaljuk közünk a latin, német és szlovák változattal is, mert a különböző nyelvű fordítások — mint látni fogjuk — szorosan összetartoznak; megpróbáljuk tisztázni, hogy az eltérő formájú és tartalmú szövegek milyen szerepet játszottak a magyar jakobinusok szervezkedésében, végezetül pedig két magától Verseghytől származó, tehát egyedül hiteles magyar *Marseillaise*-fordításokat közlünk, amelyek a szöveg körüli bizonytalanságot hivatottak megszüntetni.

1. A francia forradalom nagyhatású harci dalát, a mai francia nemzeti himnuszt, Claude-Joseph Rouget de Lisle (1760—1836) írta Strassburgban 1792 áprilisában. A *Marseillaise* nevet onnan kapta, hogy egy marseille-i önkéntes zászlóalj vonult be vele Párizsba az év nyarán. A dal hamarosan roppant népszerű lett: a franciák ennek dallamára indultak a szövetségesek csapatai ellen, a külföldiek a forradalom iránti rokonszenvéket fejezték ki vele. Magyarországon a jelek szerint eredeti nyelven 1793 óta ismerték. Szentmarjay Ferenc a *Marseillaise*-t énekelte, ha az újságban franciákra kedvező hírt olvasott, ezt füttyülte, mikor a vesztőhelyre vitték. A Martinovics-per előtti években a vádlottak és a védők egybehangzó véleménye szerint itthon mindenki könnyen megszerezhetette szövegét, aki csak érdeklődött utána, de hazai nyelveken nem énekelhették, a franciákkal rokonszenvező magyarországiak dalává nem lehetett.

Még 1793-ban történt, hogy Szentmarjay a francia eredetit elvitte Verseghyhez, és megkérte lefordítására. A költő akkor arra hivatkozott, hogy nem tud franciául, és nem vállalta a munkát. Szentmarjay erre segítségül otthagyott nála egy német nyersfordítást, de magyar szöveg még így sem készült. 1794 tavaszán Verseghy véletlenül összetalálkozott Hajnóczy Józseffel. A korábban csak futólag ismert jakobinus érdeklődött, min dolgozik a költő. Mikor megtudta, hogy nagy nyelvtudományi munkáját, az *Analysist* írja, megkérdezte, tud-e franciául, mert ennek a nyelvnek az ismeretét nélkülözhetetlennek tartotta hozzá. Verseghy azt felelte, hogy nem, mire Hajnóczy felajánlotta, hogy majd órákat ad. Meg is egyeztek, és Hajnóczy ettől kezdve szinte mindennapos vendég lett Verseghy vízivárosi lakásán, s a gyakori együttlélt alatt szinte barátság fejlődött ki közöttük.

Hajnóczy július közepe táján lediktálta tanítványának Martinovics kátéit. Ugyanebben az időben szünet nélkül unszolta, hogy ültesse át a *Marseillaise*-t magyarra. A munka megkönnyítésére német és latin fordításokat adott, mégpedig legalább kétféle németet (egy nyers és egy verset) és prózai latint. Közben Szentmarjay egy magyar szöveget vitt, amely a költő

¹ A magyar jakobinusok iratai. I—III. Sajtó alá rendezte BENDA KÁLMÁN. Bp. 1952—57. A szövegekre és a fordításra vonatkozó anyag összefoglalása: I. 1046—55. Minden további adatot a kötetek névmutatói alapján könnyen megtalálhat az olvasó. — A *Marseillaise* dallama a század utolsó éveiben még élt Magyarországon, (BARTHA DÉNES: A XVIII. század magyar dallamai. Bp. 1935. 51, 53.)

kifejezése szerint: „rhythmicus” volt, vagyis a hagyományos magyar versrendszerben íródott. Hajnóczy azt kívánta, hogy az új magyar fordítás a magyarokhoz alkalmazkodjék, szerepeljen benne a „leventa” szó, és lehessen énekelni. Verseghy megtette, amit kívántak tőle, bár vallomása szerint nem tett mást, mint a meglevő magyar fordítást metrumba szedte, énekelhető formába öntötte.

Verseghy fordítását Hajnóczy magával vitte. A költő azt állította, hogy ő személy szerint egyedül orvosának mutatta meg, és neki is csak azért, mert tudta, hogy tőle nem kerül tovább. A *Marseillaise* terjesztésének gyanúját tehát elhárította magától, de tagadásával az egész ódiomot Hajnóczyra zúdította, aki pedig a perben következetesen azt vallotta, hogy a magyar fordítást ismeretlen feladótól postán kapta, és Verseghy nevét az ügyvel kapcsolatban meg sem említette. Pedig a vád nem volt éppen jelentéktelen, hiszen több helyről jelentették, hogy a fordítás közkézen forog. Az elfogott és elítélt Szláv János Nagyvárad és Debrecen környékén terjesztette, és bizonyos, hogy a Pesten a Ferenciek terén augusztus 6-án talált példány a Verseghy-fordítással azonos.²

Verseghy azáltal is igyekezett elhatárolni magát az innen-onnan előkerült másolatoktól, hogy a perirataihoz mellékelte példány szövegét megbíráltta. Két sort („Leventa magyarok” és „Just szabjon szabad magyaroknak”) azért kifogásolt, mert természetüknél fogva rövid szótágakat kellett bennük hosszán énekelni, másutt a szótágak számát találta hibásnak, és azt is tagadta, hogy a másolat címe (*Ad veros patriae cives*) tőle származnék.

A pesti jakobinusok jól tudták, hogy a magyar fordítás Verseghytől való. Laczkovics János és Szentmarjay azonnal rávallottak: az első az általános szóbeszédre hivatkozott forrásként, a második egyenesen Verseghy közlésére. A más nyelvű szövegek közül Szentmarjay a verses német változatot Kreil Antal pesti egyetemi tanárnak tulajdonította, a prózaíróról annyi derült ki, hogy Hajnóczy Sopronban egy könyvből másolta ki, és onnan hozta magával. A szlovák fordítás Hajnóczy iratai közül került elő, de a vádlott azt állította, hogy távollétében csempészték a szobájába. Szolártsik Sándor vallomása szerint Abaffy Ferencnél a *Marseillaise* „minden nyelven” megvolt. Ebből az állításból a továbbiakban annyi igazolódott, hogy az Árva megyei földesúr megkapta Batsányitól az első és utolsó strófa magyar fordítását, amit maga a kassai író készített.

2. A vallomásokból megállapítható tényállás korántsem mindenben megbízható, és nem is hiánytalan. Az egyik hibaforrás abból ered, hogy a közlések főbenjáró per vádlottaitól származnak, akik a halálos veszedelemben jellemüknek megfelelően igen különböző módon viselkedtek. Egyesek — legalább is ebben az ügyben — fenntartás nélkül vallottak (Laczkovics, Szentmarjay), Verseghy lehetőleg szépítette szerepét, Hajnóczy tagadott. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a *Marseillaise* birtoklása nem tartozott a legsúlyosabban terhelő vádpontok közé. A nyomozás során a bíróság azon a megállapításon túl, hogy a szöveg lázító tartalmú, részletekben soha nem mélyedt el, a feljelentők pedig azt sem tudták, hogy a beküldött magyar vers a francia forradalmi dal anyanyelvi változata. A hatóságokat nem érdekelte pl., hogy a német nyersfordítást másolhatta-e könyvből Hajnóczy, eszébe sem jutott megkérdezni, miért nem tud egyetlen szövegről sem Martinovics Ignác, a mozgalom vezetője, és miért éppen július második feléből való a magyar fordítás.

A jogügyi igazgató és társai a *Marseillaise*-zal kapcsolatban is csak rosszindulatú korlátozottságukat bizonyították be. Szemrehányás azonban azuttal ne érje őket, mert ügytelenségük a vádlottaknak használt. A felületességnek és melléfogásoknak köszönhető ezen felül, hogy a leglényegesebb szövegek megmaradtak, s a vallomásokból, valamint a fordítások elemzésével elég pontosan tisztázható a magyarországi jakobinusok *Marseillaise*-fordításainak története.

3. A francia eredeti a periratokból csak egyetlen másolatból ismeretes, de annál számosabb a „magyarországi nyelveken”, magyarul, németül és szlovákul írott *Marseillaise*-fordítás. A kéziratok két vádlott, Szláv János és Hajnóczy József bűnlajstromát terheltek. Szláv lefoglalt papírjai között megtaláltál a francia eredetit, Verseghy fordítását és egy verses német változatot, amely tartalmilag mind a franciától, mind a többi szövegektől távol állt.³ Még gazdagabb Hajnóczy hagyatéka: megvan benne a szlovák fordítás, tőle került elő egy német szöveg, (amit vallomása szerint Sopronból hozott magával,) itt található végül a latin fordítás, amely Abaffy Ferenc kézírásának bizonyult.

A gazdag Árva megyei földbirtokos kiválóan tudott szlovákul, Kazinczy szerint magyarul is „tótos” kiejtéssel beszélt. Az Az 1790–91-i országgyűlésen megyéjének képviselője.

² Vsz. FRANKNÓI VILMOS másolatában, az Országos Széchényi Könyvtárban van. (Fol. Germ. 1071. 83–84. f.)

³ Ez lenne az a verses szöveg, ami Szentmarjay vallomása szerint Kreil Antal fordítása? vagy Benda Kálmánnak van igaza, aki külföldi eredetűnek tartja? Annyi bizonyos, hogy a hazai jakobinusok többi szövegéhez semmi köze sincsen, és Benda emiatt nem adta ki nyomtatásban.

letében vett részt, röpiratokat adott ki, melyekben nagy olvasottságról és jó tollról tett tanúbizonyságot. Radikális elvei miatt felvilágosodott értelmiségiek csoportosultak köréje, s a titkosrendőrség nagy figyelmet szentelt mind társaságának, mind személyének. Hajnóczy különösen kedves barátai közé tartozott. Mikor Abaffy 1794 júliusának második felében visszaérkezett Pestre Árva megyei jószágáról, Hajnóczy megmutatta neki a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéját, de azzal kapta vissza, hogy tájékozódásra jó, közelebbről foglalkozni nem érdemes vele. Abaffyt a jakobinusokkal együtt elfogták ugyan, de bizonyítékok hiányában felmentették. Sokat szerepel a perben a *Vox clamantis in deserto* c. egyházellenes latin verse, amelyet 1794 tavaszán írt, és a Hétszemélyes Tábla hóhérrel égettetett el.⁴

4. Benda Kálmán a tájékoztatásul szolgáló francia eredeti mellett a magyar jakobinusoktól négy *Marseillaise*-fordítást közöl, sorrendben egy latint, egy németet, a Verseghy-féle magyart és egy szlovákot. A latin és német változatnak Hajnóczy papírjai között fogalmazvány-jellegű kézírata maradt. A két szöveg tartalmilag olyan hű tükörképe egymásnak, amennyire csak a nyelvek különbözősége megengedi. Közös vonásuk még, hogy a korábbi nézettől eltérően egyik sem vers: sem ritmusuk, sem szabályos rímelésük nincsen, és emiatt egyik sem tekinthető másnak, mint verssornyi szakaszokra tördelt prózának. Keletkezésüknek okát keresve csak arra lehet gondolni, hogy mind a latin, mind a német szöveg egy harmadik nyelven írott vers hevenyében készült nyersfordítása. A harmadik nyelvű verses változat sem az eredeti francia, sem Verseghy magyar szövege nem lehet a tartalmi eltérések miatt; a latin és német nyersfordítások híven követik viszont a jól megverselt, énekelhető szlovák *Marseillaise*-t. Nyilvánvaló tehát, hogy mindkettő ebből készült, és ezek szerint a szlovák nyelvű fordítás tekinthető a magyarországi jakobinusok összövegének.

5. A szlovák vers csak távolról követi, az adott körülményekhez alkalmazza a francia eredetit, a fordítási módszer szempontjából tehát *imitatio*. Abban megegyezik a franciával, hogy erőteljes harci dal; eltér tőle azonban, hogy a külső ellenséget az idegen kormányhatalom zsoldosaival azonosítja, Colloredo kabineti miniszter, Pálffy Károly kancellár, valamint Lányi József kancelláriai tanácsos személyében néven nevezi a legfőbb ellenségeket, és igen erőteljes kifejezésekkel támad a klérus és a nemesség ellen: pusztauljon a gőgös nemesség, vesszen az átkozott papi uralom. Politikai célja annyira megegyezik a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéjában kifejtettekkel, hogy nem is tekinthető másnak, mint e szervezet számára írott dalszöveg, a hazai jakobinus-mozgalom legradikálisabb költői megnyilatkozásának.

A megírás időpontjának meghatározására az egyik támpontot Martinovics vallomása szolgáltatja, aki 1794 májusában járt utoljára Magyarországon. Amikor egyik kihallgatása alkalmával megkérdezték tőle, hogy ismeri-e a magyar *Marseillaise*-fordítást, kereken kijelentette, hogy nem is hallott ilyesmiről. A tagadó válasz olyan meggyőző lehetett, hogy a témát a további eljárás során a vizsgálat vezetői elő sem hozták. A másik következtetésekre lehetőséget adó dátum Verseghy előadása nyomán július második fele, amikor a költő nyersfordításokat kapott Hajnóczytól. Döntő jelentőségű, hogy ez az esemény pontosan egybeesik Abaffy Ferenc Pestre érkezésével, aki kapcsolatban állt Hajnóczyval, és ő írta le a szlovák szöveg latinnyelvű nyersfordítását. A felderíthető körülmények között és a személyek közelebbi ismeretében nagyon valószínűnek látszik, hogy a szlovák fordítást Abaffy hozta magával, és feltehető, hogy azt vagy saját maga, vagy környezetének valamelyik szlovák tagja írta. A szöveg nyilvánvalóan megnyerte Hajnóczy tetszését, aki azonnal felismerte mozgalmi jelentőségét is. Visszatartotta tehát az eredetit, s a latin és német nyersfordítások közvetítésével az egész országra kiterjedő jakobinus propaganda céljára akarta felhasználni. A terjesztés feladatát természetesen magára vállalta.

6. Verseghy magyar fordításának szövegéből kétségtelenül megállapítható, hogy a költő ismerte a szlovák *Marseillaise*-t. Minthogy pedig szlovákul nem tudott, és maga vallotta, hogy Hajnóczytól latin és német nyersfordításokat kapott, nyilvánvalóan ezekből ismerte meg az összöveget. Bizonyosan előtte feküdt ezenkívül a francia eredeti is, mert a magyar szöveg a szlováktól az utolsó strófában az eredeti irányában kanyarodik el. Azt a Szentmarjaytól származó „rhythmicus” magyar szöveget, amit a költő saját állítása szerint énekelhetővé tett, nem ismerjük. Alapos a gyanú, hogy nem is létezett, mert a Verseghy-fordítás közelebbi vizsgálata után minden további közvetítés feltételezése felesleges.

Hajnóczy nemcsak azt kívánta meg a fordítótól, hogy az új magyar szöveg énekelhető legyen, vagyis mozgalmi dalként lehessen terjeszteni, hanem — mint említettük — tartalmi kikötései is voltak, mégpedig olyanok, amelyek eléggé különöseknak hangzanak. Miért avatkozott bele a szóhasználatba a magyarul soha nem író Hajnóczy egy elismert költővel szemben, és miért kellett a hazai körülményeket figyelembe venni, amikor a szlovák interpretátor már amúgyis megtette?

⁴ A vers az egykorú másolatok szerint a *Marseillaise* dallamára ment. A sorok szótagszáma azonban (8, 7, 8, 7 stb.) nem egyezik Verseghy fordításával (9, 8, 9, 8 stb.).

Az elavult „leventa” szót az 1790-es ellenzéki nemesség egyik legnépszerűbb írója, Dugonics András újította fel Pray György és Cornides Dániel nyomán az *Etelkában*.⁵ Előfordulásának adatai és Dugonics személye egyformán bizonyítják, hogy az új életre keltett szó a XVIII. század végének nyelvi tudatában a nemesi ellenálláshoz és hun-szkita harci dicsőséghöz kapcsolódott; nyilvánvalóan ezt a képzetkört kellett jelölnie a *Marseillaise*-fordításban. Verseghynek személy szerint nem tetszett; vallomásában is feltehetőleg azért tért ki rá, mert elvileg ellensége volt az elavult szavak felújításának. Meggyőződése ellenére is engedett azonban barátjának, mint ahogy helyt adott kívánságának a magyarokra alkalmazását illetően. E „magyarok” Hajnóczy és Verseghy a plebejus szlovák fordítóval szemben az újonnan felkapott „leventa” szóval büszkélkedő nemességet értették, s a költő az új fordításból teljesen kihagyva a nemesség és a klérus elleni támadásokat, művét a kiváltságos rend gondolkodása szerint szerkesztette meg: a 3. versszakban a kitüntetésekért hazájukat eladó „béres árulók”-ról írt, a 4-ben a dicsőségre vágyó nemeseknek azzal hízelt, hogy ők döntik meg örökre a tirannust, az 5. a mintaképpel szemben azt részletezi, hogy meg kell bocsátani embertársainknak, akiket magukhoz csábítottak a despoták. A három gyűlöletes név elhagyása nem Verseghy változtatásának látszik. Már a német nyelvfordítás egyik szövegvariánsa tágabb értelmű sorokkal helyettesítette azokat, és kiiktatásuk talán annak a politikai — és költői — megfontolásnak az eredménye, hogy egy mozgalmi dalnak általános érdekűnek kell lennie.

Ha a szlovák fordítás a Szabadság és Egyenlőség Társaságához áll közel, a magyar a Reformátorok katedrálisának politikáját képviseli, amelyben bőven tárgyalatnak a nemesi sérelmek és a bécsi kabinet abszolutista politikája. Hajnóczy nyilvánvalóan a magyar anyanyelvű nemesi közönség személtartását kívánta, mikor azt kérte a fordítótól, hogy „magyarokhoz alkalmazza” művét.

Nem lehet kétséges ezek után, hogy a magyar *Marseillaise* a jakobinus-mozgalom érdekében, nagyon pontosan meghatározott politikai célból készült; Hajnóczy hatásos propaganda-eszközt látott benne, és valószínűleg igaz Verseghy mentegetőzése, hogy nem ő, hanem Hajnóczy terjesztette el a szöveget. Aligha lehet továbbá vitás, hogy a szervezkedő jakobinusok között Verseghy magára vállalta a mozgalom magyar költőjének szerepét; az a tény pedig, hogy a meglevő *Marseillaise*-fordítást nemesi ízlés szerint átírta, világos tájékozottságról, a jakobinus politikai cél tudatos vállalásáról tanúskodik. Ha Batsányit az első magyar politikai költőnek nevezhetjük, nem túlzás talán a *Marseillaise*-fordítás körülményeit ismerve Verseghyt a hazai jakobinus-mozgalom magyar költőjének címével felruházni, aki annak idején a zágrábi szabadságfára kitűzött horvát vers lefordítását is elvállalta.

7. Verseghy *Marseillaise*-éből mindaddig csak másolatokat ismertünk. Íráskép alapján a költő saját írásának egyedül a Spissich János zalai alispán iratai között talált kottás szöveg lenne tekinthető, amelyik a költő egyik nyelvi sajátosságát (kardodot lántzodot stb.) is híven őrzi; súlyos érv azonban a kézirat hitelessége ellen, hogy helyesírása jöttista (Ébredj stb.), s ez éles ellentétben áll Verseghy elveivel. Benda Kálmán kritikai szövege sem hiteles, mert a Verseghy vallomásában kifogásolt egyik sor a helytelenített alakban fordul elő benne (III. 8). Van pedig ilyen, csak hogy a meghurcolt költő rejtjelezve bujtatta el az éberen figyelő rendőrség szeme elől.

Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában Kármán József *Uránia*-jából (III. kötet) előkerült egy kézírásos bejegyzésekkel teleírt példány, amelyről egy másik, hasonlóképpen „preparált” nyomtatvány segítségével (Verseghy: *Mi a' poézis?* Buda 1793) sikerült megállapítani, hogy Verseghy kezének nyomát viseli, és megjárta a költővel a börtönt. A kötetben levő költeményeket Gálos Rezső tette közzé az Irodalomtörténeti Közlemények 1939-i évfolyamában két pornográf darab kivételével.⁶ Gálos figyelmét elkerülte annak idején, hogy a 39. laptól a 230-ig Verseghy egyes betűk fölé pontot tett, néhol teljesen érthetetlenül betűket, írásjeleket szúrt a nyomtatott szövegbe. Ha már most a megjelölt betűket és jeleket egymás mellé rakjuk, értelmes szöveget kapunk: a 39–86. lapokon a magyar *Marseillaise* áll, utána nyomdafestéket nem tűrő versek következnek (*Az első Egyesülés, A dalaj láma, Sirver's! Julka!*), majd újból egy *Marseillaise*-változat következik (186–230).

Verseghy nyilvánvalóan a leginkább elrejtendő szövegeket bujtatta el. Az egyik pornográf vers — egy másikkal a *Soror Formóza* címével — szépen olvasható kézírással is megállapítható a kötetben; a *Marseillaise*-t azonban, úgy látszik, soha nem írta le többet a bebörtönzött jakobinus. A rejtjelezett szöveg a megőrkítés módjánál fogva nem egyenértékű egy folyamatos kézírással készült másolattal. Nem lehetett gondot viselni a kis- és nagybetűk

⁵ GOMBOSZ ZOLTÁN: *Levente*. MNY. XII. (1916) 305–310.

⁶ JOÓ TIBOR: Ismeretlen Verseghy-kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban. MKsz 1938. 72–73. — Jelzete: 994. A közlésből kimaradtak az első Egyesülés és a Soror Formóza címűek. Az elsőről megállapította Gálos, hogy a Frigykötés c. ismert vers bővített változata. (Császár–Madarász kiadás, 106–107.). A kisebb versek az említett évfolyamban találhatók, (156–158) az Erzékeny gondolatok az emberi nemzetről c. hosszú tanítóköltmény ugyancsak Gálos közlésében jelent meg. (ItK. 1941. 71–82, 170–180.).

jelölésére, a magánhangzók hosszúságának vagy rövidségének feltüntetésére, az aposztrófokra és a sorok elosztására. A hiányokat tehát az új közlésben pótolni kellett: a szöveget strófákba tördeltük, a mondatkezdő nagybetűket kiemeltük, az ékezeteket kitettük. A hazai jakobinusok magyar nyelvű mozgalmi dalának szövege az említett beavatkozások után ez lesz:

1. Ébredgy hazánknak bajnok népe,
ragadd ki híres kardodot!
Nevednek esküdt ellensége,
dühödve hozza lántzodot!
A vérszopó tirannus fajzat,
mellyedre szögzi fegyverét,
s véredbe mártva rút kezét,
hogy szolgásra hurrólhasson!
Fegyverre bajnokok!
leventa rajzatok!
Rontsunk, e vérszomjakra,
szabdallyuk halmokra!
2. A zsoldos martalékok nyája,
ordítva habzik ellenünk,
halált visítgat trombitája,
remeg szavára életünk;
szerelmes asszonytársainkot
örök bilintsbe kergeti,
honunkot földig égeti,
s pallosra hánnya magzatinkot!
3. E szívtelen rabok dagállya,
győzhessen egy nagy nemzetet?
Az emberjuszok kent nadállya,
igázzon férjfijszíveket?
Tsordája béres árulóknak
melly kész eladni a hazát,
4. Reszkess, lator tirannus pára,
jutalmad napja érkezik,
fejédre száll a vérnek ára,
melly érted ingyen öntetik,
tanátsnokidnak dőre pártya
önkint kohollya vesztedet,
magyar lessz, aki fényedet
örök homállyal elborította!
5. Öld bajnok a gaz despotákat,
kik embervérben fürdenek,
s kik megtapodván jussainkot,
lopott bíborban fénylenek,
de szánd meg embertársainkot,
kiket magokhoz tsaltanak,
vagy máskint arra bírtanak
hogy ostromllyák honnyainkot.
6. Édes hazánknak szent szerelme,
segítsd vitézink karjait,
szabadság kedves istensége,
törd össze népünk láztait,
küldgyétek ütköző tsatánkhoz
a győzelmek angyalát,
hadd üzze a gaz despotát
pokolnak kormos ajtajához!!!

8. Verseghyt az uralkodói kegyelem kihirdetése után öt társával együtt — köztük Szentjóni Szabóval és Batsányival — Kufsteinbe szállították. Egy év múlva a tirolai vár a franciák katonai sikerei miatt veszélyes helynek bizonyult és az uralkodó rendeletére szeptember 2-án négylovas kocsikon biztonságosabb helyre, a Grác melletti Schlossbergbe szállították a foglyokat. Napóleon lombardiai győzelmei után azonban ez a hely sem látszott megfelelőnek, s a költőt 1797 áprilisában a brünni Spielbergbe vitték tovább. Itt kapott újból könyveket, papírt, írószereket, s az *Uránia* lapszéleit és sorközeit nem használta többé munkáinak megörökítésére.

Hogy fogságának idején az 1795–97-es évek politikai eseményeit milyen részletesen ismerte, nem tudjuk. A francia győzelmekről mindenesetre értesült, hiszen ezek miatt került újabb börtönökbe. Gondolkodásának alakulásáról híven tájékoztat az *Uránia*-kötet. A költő, aki önvédelmében — Batsányihoz hasonlóan — hangoztatta, hogy Magyarországon a franciához hasonló forradalmat lehetetlennek tart, 1795–97-ben nagy figyelemmel mélyedt el Herder történetfilozófiájának tanulmányozásában. A korai Herder-hatás legterjedelmesebb emléke, az *Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről* c. hexameteres költemény, éppen az *Uránia*-ban maradt meg az utókor számára.⁷

Verseghy sorsának és gondolkodásának változása híven tükröződik az új *Marseillaise*-fordításban. Az újabb szöveg ugyanis a túlnyomó egyezések mellett fontos helyeken lényegesen különbözik a jakobinus mozgalom számára írott fordítástól. Hiányzik belőle mindenekelőtt

⁷ CSÁSZÁR ELEMÉR: Verseghy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 154–167. — SZAUDER JÓZSEF: Verseghy és Herder. FK 1958. és A romantika útján. Bp. 1961. 142–162. — Batsányi egy magyarországi forradalmi megmozdulás kilátásairól a nádorhoz intézett iratában 1793-ban írt (Összes művei II. Bp. 1960. 291–292.): „Dann wäre wohl kaum ein unglücklicheres Land auf der Erde, ... als wenn in der ungarischen Monarchie eine Revolution ausbrechen sollte; — hier, wo noch eine so grosse Ungleichförmigkeit, ein so grosser Unterschied in den Völkerschaften, in ihren Sprachen, Religionen, der Erziehung und den damit eingesogenen gehässigen Vorurteilen und Gesinnungen ist, wo die so verschiedenen Absichten und Interessen so sehr durch einander kreuzen ...” Verseghy a Martinovics-per folyamán beadott írásbeli vallomásaiban és önvédelmében nyilatkozott a forradalom hazai lehetőségeiről. (BENDA: i. m. II. 317, 620.) Mindkettő teljesen azonos értelmű, de az első bővebb: „In Hungaria ... omnem hujusmodi revolutionem non tantum moraliter inhumanam, sed etiam cumprimis propter diversarum nationum et religionum mixturam physice impossibilem esse, constanter adseverari”. Verseghy valószínűleg ismerte Batsányi iratát.

a Verseghegynek nem tetsző „leventa” szó, s vele tűnt el a korábbi változat néhány más tipikusan nemesi frázisa. Az új *Marseillaise* harci dal maradt ugyan, de az első sor nem „hazánknak bajnok népe”-t, vagyis a harcias hagyományokat ápoló nemességet hívja csatába, hanem a nemzet „ép felsége”-t; a tirannus a „szabad magyar” helyett a „legázolt jóknak” szab törvényt; az idegen zsoldoshad sem egy „nagy nemzet”, hanem „bajnok népek” ellen harcol; — ugyanakkor változatlanok azok a sorok, amelyek szerint magyar lesz, aki a tirannus fényét „örök homályra változtattya”. A költő képzeletében élő háború ezek szerint nem nemesi felkelés, hanem franciákkal szövetséget kötött „jók” harca a zsarnokság ellen, amelyben persze szabad tér nyílik a magyar hadi virtus csillogtatására is. A „jók” feljelen új fogalma az utolsó strofa első sorában is előbukkan, mégpedig az „emberség”-gel kapcsolatban. A humanitás Herder történetfilozófiájából került át Verseghegyhez. Értelmét a magyar költő az *Érzékeny gondolatok*-ban a következőképpen fogalmazta meg:

..... az örök szerző csak azért képezte az embert
 oly szabad állatnak, melly lelki tökéletet által
 emberi voltának bérczére kiszállani tudgyon,
 vagy lemerülhessen zabolátlan kénynek eredvén
 a' szomorú szükséghez igáltt barmoknak ügyére;
 hogy mennyből szakadott erejével hasznosan élvén,
 's tisztje szerint szabadon járván deli nemzete' úttját,
 majd ha nemes czéllját emberségének elérí,
 érdemiben lelhesen okot zavaratlan örömré.

A „jók” az emberség „jobb” részének képviselői, akik eszükkel átlátják és érzelmileg átélnek az emberi nem nagy célját; ellenfeleik, a „gonosz elmék”, elnyomják őket és szenvedniük kell, de nem kétséges, hogy Herder evolúció-tanának és ennek nyomán Verseghegy meggyőződésének megfelelően végül diadalmaskodni fognak.

A második *Marseillaise*-fordítás költőileg gondosabban kidolgozott az elsőnél. A „bilintsbe fűzeti” jobb kifejezés pl. mint a „bilintsbe kergeti”; az elnyomó hatalom „apródgyainak” „szolgálattya” világosabb és tömörebb, mint a tanácsnokok pártjának említése; különösen szerencsés az újjáalakított 5. versszak néhány sora, ahol a kimélendő „embertársak” névvel a bottal fegyelmezett reguláris hadsereg közkatonaát illeti a költő stb.

Verseghegy második *Marseillaise*-fordításának szövege — az elsőnél említett beavatkozások után — a következő:

1. Ébredgy hazánknak ép felsége,
 ragadd ki híres kardodat.
 Nevednek esküdt ellensége
 dühödve hozza lántzodat.
 A vérszopóknak vak dandára
 mellyedre szögzi fegyverét,
 véredben mossa rút kezét,
 hogy elhúrtzollyon tsuf igára.
 Szablyákat, bajnokok!
 szablyákat rántsatok!
 Rontsunk e mord barmokra,
 szabdallyuk halmokra.
2. A zsoldos martalékok nyája
 ordítva habzik ellenünk.
 Halált visítgat trombitája,
 remeg szavára életünk.
 Szerelmes asszonytársainkot
 örök bilintsre fűzeti,
 javunkot földig égeti,
 pallosra hánnya magzatinkot.
3. E szívtelen rabok dagállya
 győzhessen bajnok népeket?
 Az emberjuszuk kent nadállya
 igázzon férjfiiszíveket?
 Tsordája bérlett árulóknak,
 melly kész eladni a hazát,

- hogy hordozhasson pántlikát,
 just szabjon a legázolt jóknak?
4. Reszkess lator tirannus pára!
 jutalmad napja érkezik.
 Fejre száll a vérnek ára,
 melly érted ingyen öntetik!
 Apródgyaidnak szolgálattya
 meg nem gátollya vesztedet,
 magyar lessz aki fényedet
 örök homályra változtattya!
 5. Öld bajnok rút bitanglóikat,
 kik embervérben fürdenek,
 s kik megtapodván jussainkot,
 lopott bíborban fénylenek.
 De szánd meg embertársainkot
 kiket magokhoz tsaltanak,
 vagy bottal arra birtanak,
 hogy vinni merjék táborinkot.
 6. Emberség! jóknak fő szentsége,
 törd össze népünk lántzait!
 Szabadság! szívünk istensége!
 segítsd vitézink karjait!
 Küldgyétek a magyar tsatához
 a győzedelmek angyalát
 hadd üzze a sok despotát
 pokolnak kormos ajtajához!!

*

A magyar jakobinusok *Marseillaise*-fordításainak, összehasonlításából tehát az derül ki, hogy első szövegük a Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéjának szellemében szlovákul készült. Hajnóczy kívánságára ezt a változatot dolgozta át Verseyhy Ferenc a Reformátorok Társaságának szellemében a magyar nemesség számára. A költő ezzel a művével (és a zágrábi szabadsághíró tűzött horvát vers elvesztett fordításával) kiérdemli a hazai jakobinus-mozgalom magyar költőjének címét. Verseyhy fogságának idején, valószínűleg 1796—97-ben még egyszer lefordította a *Marseillaise*-t. Az ekkori változaton Herder történetfilozófiájának hatása látszik, a magyar hadsereg pedig a katonai események hatására francia szövetségben harcol benne a „bajnok népek” oldalán Európa „tirannusai” ellen.

Kókay György

KAZINCZY FERENC KIADATLAN LEVELEI ÉS RÁT-ÉLETRAJZA

Az alábbiakban Kazinczy három kiadatlan írását közöljük: két levelét, amelyek közül az egyiket 1786-ban Barczafalvi Szabó Dávidhoz,¹ a másikat pedig 1791-ben a kassai városi tanácshoz írt; és egy rövid életrajzt, amelyet Rát Mátyásról készített, valószínűleg 1810-ben. Az első levél megjelent a Magyar Hírmondó 1786. november 25-i számában, a második pedig kéziratban a kassai városi levéltár tulajdonában van.² Egyik sem található meg a Váczy-féle kiadásban, de hiányzanak mindkét pótkötetből is. Hasonlóképpen nem szerepel a Rát-életrajz sem a Kazinczy által írt életrajzok gyűjteményében, a Magyar Pantheonban³; ezt az OSzK tulajdonában levő kéziratból adjuk közre.

1.

A Magyar Hírmondó 1786. november 25-i számában, *Hazai történetek* cím alatt, az újság első lapján a következőket olvashatjuk: „Valamint minden mások’ kisbbségére ölylykor ölylykor hozzám küldtetetni szokott leveleket nagyon szorgalmatosan ki szoktam zánni hírmondó leveleimből, úgymint a’ melylyek éppen nem arra valók, hogy a’ mások között való haragot s ellenkezéseket hordják széljel: úgy ellenben semmit se tselekszem örömes-tebb, mint ha valamely érdemes Hazafinak jó hire’ neve’ helyre állításában valamit tehetek, úgymint a’ ki nagyon tudom betsűlni s tisztelni mind azokat a’ kik Hazájoknak egygy vagy más részben lehető boldogításában fáradoznak. Bizonyosan tudván azért, hogy egygy érdemes Hazafinak jó hire, igen kedves dolog a’ jó Hazafiak előtt; imé ide tészem azon levelet, melylyet Kassa vidékéről vettem ama’ Tisztelőndó s Tudós Profeszzsor Baróthi Szabó Dávid Úr’ verseiről tett ítéltre nézve. Az, é’képpen van:

A lap szerkesztőjének — aki ekkor Barczafalvi Szabó Dávid volt — bevezető sorai után következik Kazinczy levelének a közlése. A levél első, Baróthi Szabó Dáviddal kapcsolatos részét szösz szerint, a második felét csak kivonatatosan közli, a következőképpen:

„Én (K. F.) Szabót, minekelőtte láttam volna, tiszteltem. Első látásunk, időnknek külömbbsége mellett is, barátokká tett, s a’ Poézis és Haza szeretet, melyly mind kettőnkben forrott, egygyüvé olvasztott. Szerentsémnek is tartom azt, hogy Hazámnak egygy elfelejthetetlen Poétáját barátomnak nevezhetem. Tudom ugyan, hogy ő némelylyeknek nem tetszik, és hogy a’ nagyobb rész siket szépségeinek érzésére: de nem óhajtotta ő soha ennek a’ résznek javallását. A Leoninusi pattogás, játékosan tsiklándoztatja a’ tanulatlan füleket: de szenvedhetetlen azok előtt, a’ kik férjfiú Dis-hármoniához szoktak a’ Görögök’ s Rómaiak’ verseiben. Docti, rationem artis intelligunt; indocti, voluptatem, azt mondja Quintilianus. Szabó, Rágalmazóinak számoktól, bár akármennyin légyenek, nem fog elrettetni; érzi önnön érdemét: és ha ezen kívül más bátorításra lenne szüksége: Hazánknek két szent Öregjei, B. Ráday és B. Orczy néki vizsgatására lésznek.⁴ Hogy minden darabjai a tökéletességné leg felsőbb grá-

¹ Az újságban közölt levél nem tünteti fel sem a címzett nevét, sem pedig megírása dátumát. Mint-hogy azonban ebben az időben, 1786. jún. 21-től december végéig, minden kétséget kizáróan Barczafalvi Szabó Dávid volt a Magyar Hírmondó szerkesztője, bizonyosnak vehető, hogy Kazinczy neki írta a levelet. A november 25-i számban közölt levél megírása dátumát kb. november közepe tájára tehetjük.

² Mestsky archiv, Košice. Magistrat 1791/138.

³ KAZINCZY FERENC: Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. Kiad. ABAFI LAJOS. Bp. [é. n.] (Nemzeti Könyvtár 36).

⁴ Orczy Lőrinc 1786. november 1-én kelt, Kazinczyhoz írt levelében említette, hogy megkapta Baróthi Szabó verseit, és kérte Kazinczyt: „Köszönnyé meg nevemmel.” (KazLev I. 116.); Id. Ráday Gedeon pedig 1786. nov. 23-i levelében írta Kazinczyknak: „Igen kedvesen fogom venni, ha az Ur Tisztelőndó Szabó Dávidot nevemmel köszönteni nem terhelhetik. Kíhez, hogy valóságos Tisztelettel viseltem, nem tsak Vanière fordítása, és egyéb szép munkái adtak nékem alkalmatosságot, hanem hogy sok dolgokban, gondolkozásaink módgyában is meg edgyezünk...” (KazLev I. 119.)